

Ivan Lajić, Mario Bara

Ratovi, kolonizacije i nacionalna struktura Slavonije u dvadesetom stoljeću

Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2009, 212 str.

Proučavanje procesa kretanja populacije te mijene strukture stanovništva prema (etno)nacionalnom kriteriju slavonske (makro)regije u 20. stoljeću temeljna su istraživačka pitanja ove knjige. Ona je vrijedan doprinos proučavanju karakteristika stanovništva u Hrvatskoj, posebice utjecaja koji su politička i društvena zbivanja tijekom nemirnog 20. stoljeća, kao i procesi mehaničkoga kretanja stanovništva (prije svega prisilnih i ekonomskih migracija te agrarnih kolonizacija), imali na oblikovanje etnodemografskog mozaika današnjeg područja Slavonije. Nastala je kao rezultat zajedničkog rada Ivana Lajića, ekonomista i demografa, koji se više od dvadeset godina bavi istraživanjem demografskih procesa u Hrvatskoj, i Marija Bare, sociologa i povjesničara, koji se bavi istraživanjem planskih migracija (agrarnih reformi i kolonizacija) na panonskom prostoru.

Deset poglavlja knjige kronološki slijedi shemu prikaza ukupnoga kretanja stanovništva Slavonije i promjene u etnonacionalnoj strukturi početkom 20. stoljeća, između dvaju svjetskih ratova, nakon Drugoga svjetskog rata i promjene koje su se dogodile u strukturi stanovništva nakon nedavnih zbivanja u Domovinskom ratu. Osnovni metodološki pristup u radu jest analiza i komparacija demostatističkih podataka između kontinuiranih popisa stanovništva tijekom 20. stoljeća, kojih je ukupno bilo jedanaest (uključujući i one iz 1900. i 2001.). Opisuje se kretanje broja stanovnika i struktura etničkog sastava stanovništva po slavonskim županijama i

općinama. U uvodnom dijelu knjige autori preciznije određuju prostor kojim se bave kao geografski prostor Slavonije, Baranje i zapadnog dijela Srijema, koji administrativno obuhvaća pet hrvatskih županija: Virovitičko-podravsku, Požeško-slavonsku, Brodsko-posavsku, Osječko-baranjsku i Vukovarsko-srijemsku.

Slavonija je područje koje spaja balkanski s panonskim geografskim prostorom, srednjoeuropsku s jugoistočnoeuropskom regijom. Bogata plodnim obradivim površinama, zbog povoljnoga geografskog i prometnog položaja ta je regija bila dinamično područje doseljavanja i raseljavanja koje je privlačilo razne narode koji su se tamo, više ili manje dobrovoljno, useljavali. Na početku knjige daje se kraći kronološki prikaz najvažnijih povijesnih kretanja i doseljavanja raznih etnija na područje Slavonije do 20. stoljeća. Istaknuto je kako se do Prvoga svjetskog rata tamo u najvećem broju naseljavaju Mađari, dominantno iz ekonomskih razloga. Prostor Slavonije u novom je vijeku područje osvajanja i vraćanja teritorija, tj. pomicanja granica između Habsburškoga i Osmanskog Carstva. Tako (prisilne) migracije uvjetovane ratnim zbivanjima utječu na etničku heterogenost sastava stanovništva. U 18. i 19. stoljeću na nju su najviše utjecale planske kolonizacije koje su provodile austrijska i ugarska vlast naseljavajući prostor Podunavlja etničkim Nijemcima i pripadnicima ostalih srednjoeuropskih naroda, uglavnom u činovničkim zanimanjima, ali i u agraru. Današnja etnonacionalna struktura stanovništva također je i rezultat unutarnjih migracija hrvatskog stanovništva »iz agrarno prenapučenih i siromašnih krajeva Hrvatskog zagorja, Gorskog kotara i Like« (str. 159) u proteklom stoljeću. Autori naglašavaju kako do Prvoga svjetskog rata Slavonija nije bila pošteđena emigracije u prekooce-

anske zemlje i ostale dijelove Europe, što je krajem tog rata pojačano i emigracijom pojedinih naroda (Nijemci, Mađari, Česi) u matične države. Pritom su se više iseljavali oni zaposleni u administrativnim zanimanjima nego u agraru, koji su zbog vežnosti uza zemlju bili i manje mobilni.

U novonastalim okvirima Kraljevine SHS (od 1929. Kraljevine Jugoslavije) provode se sustavna agrarna reforma i kolonizacija, koje su znatno izmijenile udio pojedinih etničkih grupa u ukupnoj populaciji. Analizom demografskih popisa autori pokazuju kako je demografski regres Mađara, i dijelom Nijemaca, supstituiran porastom Hrvata (uglavnom koloniziranih iz brdskih, agrarno pasivnih i siromašnih krajeva) te osobito Srba, koji su kao ratni dobrovoljci planski naseljavani, znatnije u pogranična područja. Usporedo s planskom odvijala se, u manjoj mjeri, privatna kolonizacija; pokrenuli su je pojedinci koji su samoinicijativno otкупljivali obradive površine. U sljedećem poglavlju autori analiziraju kako su zbivanja Drugoga svjetskog rata i službena politika NDH utjecali na nove promjene etnonacionalnog sastava Slavonije; konfiskacija posjedâ i imovine u gradovima je bila usmjerena protiv Židova, a u selima protiv srpskog stanovništva, praćeno represivnim mjerama i etnički motiviranim zločinima. Tako je kolonizacija u to vrijeme kao i u poraću (do 1948.) imala »dominantno hrvatski etnički predznak«. Uz drastično smanjenje broja Nijemaca, najviše u gradskim centrima (prije svega Osijek), i Mađara iz Baranje, koji organizirano migriraju u matične države, udio nehrvatskih etničkih skupina smanjuje se i zbog etnomimikrije te asimilacije.

Autori pokazuju da su poslijeratno razdoblje, tj. pedesete godine, demografski obilježili porast nataliteta i ukupni porast stanovništva slavonskih županija

zbog priljeva stanovništva reproduktivne dobi tijekom kolonizacija. Nagla industrijalizacija u socijalističkoj Jugoslaviji, prometna izoliranost i nedostatak komunalne infrastrukture pojedinih ruralnih sredina uvjetuju deruralizaciju i depopulaciju seoskih područja te procese iseljavanja iz sela u gradove. Upućuju i na činjenicu da velike promjene u etničkoj strukturi Slavonije u međupopisnom razdoblju 1971.–1981. ne treba tražiti u mehaničkom kretanju stanovništva, nego u identificiranju i deklariranju građana pod kategorijom Jugoslavena. Dublja sociološka analiza dodatno bi objasnila opseg te »građanske identifikacije«, koja je bila najprisutnija, kako ističu autori, u etnički heterogenim gradskim područjima Slavonije, među generacijama (iz) mješovitih brakova. No već u popisu iz 1991. bilo je vidljivo kako broj onih koji se tako izjašnjavaju opada, kao posljedica etnopolitičke mobilizacije i nacionalističke retorike tijekom 1980-ih.

Na kraju autori analiziraju promjene u demografskim karakteristikama koje su Slavoniju zadesile u proteklom desetljeću, kada je kontekst Domovinskog rata osigurao presudnu ulogu u promjenama etnonacionalne strukture. Apsolutno i relativno smanjenje srpske populacije, kao i ostalih manjinskih populacija, uz apsolutno i relativno povećanje broja i udjela Hrvata u nacionalnom sastavu slavonskih županija, općina i gradova glavne su odlike promjene. Smanjenje udjela srpskog stanovništva u većoj je mjeri zabilježeno na području zapadne nego istočne Slavonije i Baranje, koje su mirno reintegrirane u hrvatski državni prostor. Povećanju broja i udjela Hrvata pridonosi i doseljavanje izbjegličke populacije Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Analizirajući i uspoređujući popise iz 1991. i 2001., autori zaključuju kako su prisutni značajan demografski regres (depopulacija) većine slavonskih gra-

dova i općina, ukupno poremećena dobná struktura i ubrzano starenje cijele populacije Slavonije, uz »intenzivnije starenje u onim mjestima gdje su prije Domovinskog rata Srbi bili u relativnoj i apsolutnoj većini« (str. 160). O poremećaju suvremene demografske slike Hrvatske pisali su i drugi autori (Wertheimer-Baletić, Živić i dr.). Knjiga Bare i Lajića demografsku analizu procesa depopulacije, starenja stanovništva, ubrzanih mijenjanja nacionalne strukture i slično prati kroz analiziranje triju modaliteta migracija (neekonomskih, prisilnih i kolonizacijskih) prisutnih u Slavoniji tijekom i krajem 20. stoljeća.

Kao važan doprinos knjige ističemo na jednome mjestu sortirane i pregledne tablične prikaze kretanja broja stanovnika gradova i općina slavonskih županija, kao i promjene etničke strukture za razdoblje od 1900. do 1991., koji pridonose razumljivosti i lakšem praćenju teksta. Vrijednost ovog rada ogleda se u tome što se u objašnjenju današnje nacionalne strukture stanovništva Slavonije uzima u obzir razumijevanje spleta povijesno-političkih, ekonomskih te društvenih čimbenika koji su utjecali na dinamičnost procesa doseljavanja, iseljavanja i preseljavanja cijelih populacija i etnija na tom prostoru. Tako će knjiga koristiti ne samo demografima već i povjesničarima, sociolozima i antropolozima, za daljnju analizu tih procesa. Ona svakako može biti korisna i suvremenim tvorcima populacijskih strategija za osmišljanje politika razvoja lokalnih zajednica u depopulariziranim poslijeratnim, multietničkim i multikonfesionalnim područjima slavonske makroregije. Autori upozoravaju da ako na području Slavonije »ne dođe do jačih povratničkih tokova ili imigracijskih strujanja teško je održiva bioreprodukcija, te su ove populacije osuđene na najekstremniji vid depopulacije uz moguće izumiranje određenih

naselja« (str. 161). Vrijednost knjige prepoznat će i šira zainteresirana javnost te pripadnici starije populacije koji su i sami mogli sudjelovati u povijesnim zbivanjima i migracijskim kretanjima u Slavoniji tijekom 20. stoljeća, a etnolozima može poslužiti kao pomoć u boljem razumijevanju dimenzije ljudskih iskustava i sudbina u tim procesima. Nadamo se kako će napor da se prikaže raznolikost razvoja sociodemografske i etnonacionalne strukture biti iskorišten kao poticaj za sličan pristup u daljnjim istraživanjima povijesnih i suvremenih etapa razvoja stanovništva ostalih hrvatskih regija.

Drago Župarić-Iljić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*